

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 111

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY

Book 2 – GEOGRAPHY

Volume 111

АНТРОПОГЕНИЗАЦИЯ НА ЛАНДШАФТИТЕ В ЗАПАДНИТЕ ПРЕДЕЛИ НА ПАЗАРДЖИШКО- ПЛОВДИВСКОТО ПОЛЕ

КАМЕН НАМ, ИЛИЯ ТАМБУРАДЖИЕВ

Катедра ландшафтознание и опазване на природната среда
e-mail: namdoc@abv.bg; iliia1991@abv.bg

Kamen Nam, Ilia Tamburadzhiev. ANTHROPOGENISATION OF THE LANDSCAPES IN THE WESTERN BOUNDS OF PAZARDZHIK-PLOVID AREA

The current research covers the most western bounds of Pazardzhik-Plovdiv area. The territory chosen for analysis presupposes its individualization as an example-model for studying the types of anthropogenic activity and the consequent changes in the horizontal and vertical structure of the landscapes. The reorganization of socio-economic processes in the studied area during the different historical periods have been analyzed. In conclusion, on the grounds of specific historic-geographical analysis of anthropogenisation of the landscapes in different periods, it has been reconfirmed and generalized the impact of different types of anthropogenic activity on the changes affecting the horizontal and the vertical structure of landscapes.

Key words: anthropogenisation of landscapes, historic-geographical analysis, transformation of horizontal and vertical structure of landscapes, human impact.

УВОД

Настоящото изследване обхваща най-западната част на Пазарджишко-Пловдивското поле. Границата на изследвания район започва от навлизането на р. Тополница в низината, продължава на югоизток по течението на реката и достига до вливането ѝ в р. Марица. Оттам поема на запад-северозапад по течението на р. Марица и достига

до мястото на вливане на р. Чепинска в р. Марица. След което границата на района поема на югозапад по течението на р. Чепинска и достига подножието на Родопите. На югозапад, запад и северозапад границата на изследвания район преминава през подножните части на Родопите и Ихтиманска Средна гора, т. е. следи естествено предположените очертания на Пазарджишко-Пловдивското поле.

В обхвата на изследваната територия попадат землищата и част от землищата на следните населени места: гр. Септември, гр. Белово (кв. Малко Белово), гр. Ветрен, както и селата Калугерово, Памидово, Величково, Юнаците, Бошуля, Карабунар, Виноградец, Аканджиево, Мененково, Семчиново, Симеоновец, Варвара и Злокучене.

Условното прекарване на част от границите на изследвания район се налага поради значителната площ на Пазарджишко-Пловдивското поле. Основният идеен замисъл на изследването е не да бъде осъществено проучване на цялостна природно-географска единица, а да бъде подбрана територия, на примера на която, в смисъла на ключов участък, да се извърши историко-географски анализ на процесите на антропогенизация на ландшафтите.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на изследване са ландшафтите в западната част на Пазарджишко-Пловдивското поле и по-конкретно антропогенизираните ландшафти. Но тъй като, както отбелязват Велчев и др. (2011), „в природата на страната няма място, което в една или друга степен да не е повлияно от човешката дейност“, може да твърдим, че всички съвременни ландшафти в обхвата на изследвания район са в една или друга степен антропогенно трансформирани. Според Велчев и др. (2011) съвременните ландшафти могат да се нарекат антропогенизирани.

Предмет на изследване представляват процесите и явленията и тяхната материализация, свързани с антропогенната дейност през отделните културно-цивилизационни и исторически епохи. Антропогенизацията на ландшафтите е изключително продължителен процес, който се ръководи от жизнената и стопанска дейност на човека. Антропогенните трансформации на ландшафтите предизвикват „преструктуриране и преустройство на биологичния и геохимичния кръговрат, на водния и топлинния баланс, а също и на особеностите на почвообразователните процеси“ (по Велчев и др., 2011) в ландшафтите. Следователно основна цел на изследването е проследяване на процесите на антропогенизация на ландшафтите в историко-географски аспект, за да се добие по-ясна представа как човешката дейност и различните типове земеползване в отделните исторически периоди определят антропогенните трансформации на природните комплекси. Изясняването на спецификите на антропогенното натоварване е важен момент при определяне на състоянието, структурата и функционирането на съвременните ландшафти.

Като основни задачи, които бяха генерирани за осъществяването на това научно изследване, могат да се отбележат следните дейности:

- Провеждане на теренни изследвания, които да препотвърдят активното антропогенно натоварване на ландшафтите в обхвата на изследваната територия.

- Набиране на исторически, археологически, етнографски и статистически източници за спецификата на антропогенната дейност, както и нейните конкретни проявления в типовете земеползване през отделните културно-исторически етапи на развитие в Пазарджишко-Пловдивското поле.

- Синтез на събраната информация и анализ на въздействието на процесите на антропогенезация върху състоянието на ландшафтите и техните компоненти в историко-географски аспект.

Методите на изследване могат да бъдат групирани в две основни групи – теренни и камерални (вкл. историко-географски). Теренните методи включват маршрутно-експедиционно изследване на района и описание на съществуващите природно-антропогенни и техногенни комплекси. По отношение на историко-географският метод, Нам (1992) посочва, че на базата на своя комплексен характер той включва широк спектър от изследователски дейности, присъщи на различни научни дисциплини – история, археология, етнография, статистика и др.

Антропогенезацията на природните комплекси в тази част на страната започва още през периода на т. нар. неолитна революция. Низинният релеф, благоприятните климатични условия, плодородните почви и стратегическото географско положение на Пазарджишко-Пловдивското поле създават условия за активен обществено-икономически живот още от времето на тракийската култура. Гъстата населеност на района и интензивното му стопанско усвояване го определят като един от най-силно антропогенизираните в цялата страна. Особено дълбоки антропогенни трансформации на ландшафтите настъпват след повсеместното и интензивно развитие на земеделието, а още повече след развитието на промишлеността и съвременната транспортна инфраструктура. Както посочват Велчев и др. (2011), в Горнотракийската низина се проявява целият спектър на антропогенни въздействия и се наблюдават всички степени на изменение.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

В настоящото изследване са обособени няколко исторически периода, като за първи период е определен трако-римският. Въпреки че, както посочва Нам (2016) „неолитната антропогенезация стартира чрез отделянето на племена от общата маса на ловци и събиратели, които започват да практикуват земеделие и скотовъдство“, може да твърдим, че още през предтракийския период започват процеси на антропогенезация на природните комплекси.

Милков (1973) също отбелязва, че „въздействието на човека върху природата в неолита има избирателен характер: за земеделие са се използвали само някои райони и участъци с най-благоприятни почвено-климатични условия, за скотовъдство – места, богати на естествени пасища“. По всяка вероятност, поради благоприятните почвено-климатични условия в Пазарджишко-Пловдивското поле, още през неолита се създават условия за антропогенна трансформация на природните комплекси. За съжаление обаче, доказателствата за протичането на такива процеси са твърде оскъдни или почти липсват през този период. Именно поради това се счете за необходимо анализът на

този период да бъде оставен в сферата на предположението и да се премине директно към съществен и доказателствено обоснован анализ на трако-римския период.

Обуславянето на историческите периоди в настоящето изследване от гледна точка на историко-географския аспект на изучаване на антропогенизацията на ландшафтите не се базира с абсолютна точност на принципите на историческата диференциация на отделните епохи, а се основава на спецификата и разликите в антропогенната дейност и типовете земеползване през различните периоди на обществено-икономическо развитие на изследвания район.

Според Тодоров и др. (2014) „следи от антропогенизация са оставили и траките, и римляните с усвояването и строителството на кирпичени сгради, наред с каменни строежи“. През трако-римския период започва по-масово изсичане на горите, за да бъдат освободени територии за строеж на селища, пътища от каменна настилка, за освобождаване на терени за обработваеми площи, за набавяне на дървесина за огрев и т. н. Древното тракийско население строи гробници, които имат формата на могили. По този начин се променят релефните особености на ландшафтите и се създават качествено нови природно-антропогенни комплекси. И до днес са запазени и разкрити множество тракийски могили в обхвата на изследвания район, които са безспорно доказателство за наличието на значително антропогенно присъствие в този район през периода на Античността. Количественото разпределение на тракийските надгробни могили в землищата на селищата в обхвата на изследвания район е показано в табл. 1.

Таблица 1
Table 1

Брой тракийски надгробни могили в землищата на селищата
(по Батаклиев, 1969)
Number of Thracian tombs in the lands of the settlements
(according to Batakliiev, 1969)

Землище на село/град	Брой разкрити тракийски надгробни могили
с. Семчиново	38
гр. Ветрен	31
с. Калугерово	31
с. Виноградец	31
с. Юнаците	24
с. Аканджиево	17
с. Карабунар	13
с. Памидово	13
с. Бошуля	12
с. Варвара	8
с. Величково	7
с. Симеоновец	7
гр. Септември	4

По време на римската епоха през територията на днешното с. Калугерово е минавал стратегическият Траянов път, който е свързвал Сердика и Тримонциум. Доказано е, че край днешното с. Памидово са съществували две селища от времето на траките. Първото се е намирало на 2 km северозападно от селото, а второто – на 1,5 km югоизточно от селото. И двете селища са възникнали на брега на р. Тополница. Вече споменатият стратегически римски път е преминавал през землището и на това селище. В местността Сухия саз в землището на с. Величково са открити находки от голямо тракийско селище – основи на много постройки, монети, земеделски сечива и др. Това тракийско селище е от периода III–IV в., т. е. от времето на римското владичество по нашите земи. Могилите край с. Бошуля свидетелстват за наличието на няколко тракийски селища от епохата на Древността в обхвата на землището на това населено място. Такова, например, е старото селище южно от Стражата, където са открити множество артефакти и доказателства за взаимовръзки на това селище с тракийското селище при с. Юнаците. В землището на с. Карабунар също са открити останки от изчезнали селища от трако-римската епоха, разположени южно от Сунгурлийца и Мирчовица, надлъжно по Траяновия път. Пръснатите 31 тракийски надгробни могили в землището на с. Виноградец, някои от които се намират на върховете на височините Алатепе, Чаталтепе и Сунгурлийца, са доказателство, че землището на селото е било гъсто обитавано от траките в рамките на няколко техни селища. Откритите остатъци от стари зидове и фрагменти от глинени съдове определят възрастта на човешко присъствие в района още от най-старата тракийска епоха.

По-специално внимание трябва да се обърне на намиращата се на 4,5 km югоизточно от гр. Ветрен праисторическа могила с диаметър 130–140 m и височина 5–6 m. Върху нея са открити остатъци и предмети още от неолита и каменно-медната епоха от третото и второто хилядолетие пр. н. е., а също така и строителни материали от тракийско селище от IV–V в. Една от т. нар. Орешкови могили в землището на Ветрен пък е куполоподобна гробница, иззидана с гранитни блокове, вероятно от македонско време – IV в. пр. н. е. (по Батаклиев, 1969). На 4,5 km югоизточно от гр. Ветрен се е намирала римската крепост *Mansio Lisse* или *Vona mansion*. Тази крепост, чиито основи личат и до днес, е имала размери 60/60 m.

Останки от селища от трако-римската епоха са открити и в землището на с. Аканджиево. Неделчо Петков (1950) обвързва големия могилен некропол източно от селото с Орешкова могила, за която вече беше споменато. Той смята, че този голям некропол е принадлежал на селище, което се е намирало западно от селото в местността Бучило. Батаклиев (1969) посочва, че големи тракийски делви са изваждани и из самите селски дворове и навсякъде в землището на с. Аканджиево, което показва, че тракийските селища по начало са били пръснати. Петър Мутафчиев (1915) открива на 2 km северозападно от с. Аканджиево следи от землено укрепление – римски укрепен лагер. Тракийски делви са намирани и в землището на кв. Малко Белово на гр. Белово, както и в землищата на почти всички останали села в обхвата на изследвания район, както и в самите селски дворове. Землището на с. Семчиново също е било обитавано още през праисторическата епоха, за което свидетелства намерената двойна брадвичка от този период. Цончев (1940) изброява около 38 тракийски могили и следи от 4 стари селища в землището на селото. Някои от тези селища, според Батаклиев (1969), вероятно още

от тракийско време са продължили живота си и през Средните векове. На 700–800 m североизточно от съседното с. Симеоновец също е съществувало тракийско селище. Цончев (1940) и Батаклиев (1969) доказват, че съответно южно и северно от днешното село Варвара са съществували две селища по време на тракийската епоха. В района на селото са открити следи и от римска керамика. Според Батаклиев (1969) наличието на тракийски могили в землището на гр. Септември също доказва съществуването на едно голямо или повече тракийски малки селища, без да се знае къде точно са били разположени. В землището на с. Злокучене също са открити доказателства за съществуването на селища през трако-римската епоха, както на мястото на днешното село, така и северно от него на левия бряг на р. Марица. Наличието на множество тракийски могили и намерени археологически находки като тракийски делви, парчета от глинени съдове, покривни керемиди и др., потвърждават съществуването на постоянно население през трако-римската епоха и в тази част на изследвания район.

На 1 km югозападно от с. Юнаците се намира праисторическа могила, наречена „Плоската могила“. Това е една от най-големите селищни могили в Пазарджишко. Тя е с размери 130/110 m и височина 9 m. В пластовете на могилата са намерени останки на селища и култури от 5 епохи – като се започне от каменно-медната в най-долния пласт и се свърши до II–IV в. от н. е. в най-горния пласт. Тук на това място се намират около 24 надгробни тракийски могили (както вече беше посочено и в табл. 1). Става ясно, че тук се е намирало голямо тракийско селище, което е съществувало и през римския период като град на Траяновия друм. В по-късно време българите нарекли това селище Траяновград, по името на Траяновия път, преминаващ през него (по Батаклиев, 1969).

Всички тези останки от селища, тракийски надгробни могили, артефакти и отделни предмети от бита на древното трако-римско население са безспорно доказателство за наличието на многобройно за времето си население по тези земи в Древността. Несъмнено чрез изсичането на горите, изграждането на селищата, създаването на обработваеми площи, построяването на пътища и т. н., се е нарушила хоризонталната и вертикалната структура на ландшафтите, като особено засегнати са били растителният и почвеният компонент. Известно е, че лозарството по българските земи датира още от времето на траките. Може да се каже, че с изсичането на гори и засаждането на лозя, отчитайки и трудното контролиране на умишлените и неумишлените пожари, трайно се изменя растителността в района, а оттам и структурата на ландшафтите като цяло. Създават се качествено нови природно-антропогенни ландшафти с агрофитоценози. Функционирането на ландшафтите е значително трансформирано и от разораването на почвите, което макар и примитивно, несъмнено дава отпечатък върху естествените процеси, протичащи в този изключително уязвим компонент на ландшафта.

Следващият период може да се обособи като византийски ранносредновековен период и Велико преселение на народите. Периодът се характеризира като едно своеобразно продължение на трако-римския период. След разпада на Римската империя в края на IV в. е основана т. нар. Източна Римска империя – Византия. Но този период е белязан и от т. нар. Велико преселение на народите. Днешните български земи са били обект на инвазии от страна на хуни, готи, авари и т. н.

Безспорно населението в Тракия не е имало възможност да развие напълно своята стопанска дейност. Част от местното население е избито, а друга част – прогонено в

планинските райони. Именно за защита от нашественици през ранното Средновековие започва изграждането на крепости. Така например при изхода на пролома на р. Тополница е била създадена охранителна станция в землището на с. Калугерово.

През средните векове през района е минавал и друг важен път, освен Траяновия. Това е бил пътят, който е водил от Пирдоп, през пролома на р. Тополница и през с. Калугерово и десния бряг на реката, за Пазарджишкото поле. Открити са и останки от други крепости на различни места в изследвания район – останки от ранновизантийската крепост Смилъво градище при с. Величково, която има диаметър 150 m. Близко до гр. Ветрен са открити останки от стар водопровод, който е снабдявал съществуваща крепост на 1,5 km югозападно от града, която е построена през римската или ранновизантийската епоха. Установено е, че крепостта е служила за охрана на преминаващия през селището Траянов път. В землището на с. Семчиново са открити артефакти от времето на Византийската империя в периода на ранното Средновековие. Разкриват се следите от ранновизантийска крепост, разположена на 2 km южно от селото. Споменатият период не се отличава с активна стопанска дейност, особено що се отнася до земеделието, в сравнение с предходния трако-римски период. Вероятно в този времеви отрязък част от ландшафтните преминават през процес на самовъзстановяване.

Областта Тракия е завладяна от хан Крум в началото на IX в. и влиза в пределите на Първата българска държава. През Средновековието Горнотракийската низина попада ту в пределите на Българската държава, ту във Византия. Местното славянско население е приобщено към България и участва като основен фактор при формиране на етногенеза на българския народ. Още от времето на славянското нашествие по българските земи от V–VI в. се засилва земеделското усвояване на териториите, тъй като основният поминък на славяните е бил земеделието. Особено интензивно се усвояват земите, разположени в близост до реките, за да бъде осигурен достъп до прясна вода за напояване и питейни нужди. Тази земеделска дейност продължава и през годините на Първото и Второто българско царство. Нуждата от прехрана на местното население изисква създаването на все повече обработваеми площи за сметка на естествените природни комплекси. Наличието на постоянно население в обхвата на изследвания район се доказва както от малкото исторически извори от тази епоха, така и от откритите останки от средновековни селища и крепости. Така например в района на с. Величково през средните векове е създадено българско селище, на мястото на ранновизантийската крепост, наричана по-късно от местното население Смилъво градище. Професор Иван Батаклиев (1969), позовавайки се на летописната книга на с. Величково, написана от свещеник Иван Рабаджийски, отбелязва, че множеството археологически находки в землището на с. Величково показват оживена обитаемост на района и през Средните векове, където е съществувало българско селище.

Исторически сведения, устни предания на местното население, както и археологически находки доказват съществуването на редица средновековни български селища в изследвания район. Така например, на 1 km на юг от днешното с. Бошуля, през Средновековието е съществувало друго българско селище, което е просъществувало до османското нашествие. Средновековно българско селище е съществувало и на 0,5 km северозападно от днешното с. Карабунар. През този период продължава изграждането на крепости, които имат защитна цел за населението. Обикновено тези

крепости се наричат „градища“ или „калета“. В землището на с. Виноградец са открити останки от 3 средновековни български крепости. На 2 km югоизточно от с. Виноградец е съществувало старо българско селище Крушево. В землището на гр. Ветрен също е съществувала крепост през Средните векове, която е била наследник на римска попътна станция, както посочва Мутафчиев (1937). Тази крепост е просъществувала до османското нашествие, а останки от нея личат и днес. През Средновековието в землището на с. Аканджиево също е съществувало българско селище, с крепост и манастир. Особено значение са имали крепостите в землището на с. Семчиново, които са охранявали пътя, идващ от Алабак в посока Пазарджишкото поле и обратно. Вероятно около тези крепости са се намирали и отделни пръснати махали и поселения. В землищата на почти всички селища в разглеждания район се намират т. нар. градища или калета от периода на Първата или Втората българска държава. Подобно кале има и в землището на с. Симеоновец. В съседното с. Варвара Батаклиев (1969) посочва, че на мястото на старото тракийско селище при могилиците, на 500 m северно от днешното село, през Средните векове съществува българско селище, което при турското нашествие бива разрушено и населението му се премества в подножието на Родопите, където се намира и днешното село. На мястото на днешния гр. Септември през Средновековието също е съществувало българско селище с името Загорово, което е било разрушено при турското нашествие. В землището на с. Юнаците са разкрити богомилски гробища от X в., което свидетелства за съществуването на старо средновековно селище по онова време. Батаклиев (1969) посочва, че според В. Миков е установено, че вече споменатата Плоска могила край с. Юнаците е служила и като гробница през XIII–XIV в. от н. е. на малко селце, което се е намирало из нивите западно от нея. Това селище доживява до турското завоевание, след което изчезва.

Тези исторически и археологически сведения свидетелстват за присъствието на значително за времето си население на относително малка територия. Все пак трябва да бъде отчетен и фактът, че през този период войните и чумните епидемии са били чести явления. Това стечение на обстоятелствата не е позволило интензивно нарастване на броя на населението в обхвата на изследвания район, който ефект се подсилва и от принудителните миграции. Въпреки това антропогенното натоварване на територията е оказало своето въздействие върху структурата и състоянието на ландшафтите в района. Изсичането на гори и използването на дървения материал при строежа на крепостите безспорно е един от елементите на антропогенизацията през този период. Създаването на селища и изсичането на дървесна и храстова растителност засяга в особена степен структурата на хидроморфните ландшафти покрай реките. Липсата на възможности за напояване и прекарване на питейна вода на голямо разстояние предопределя именно тези близкоразположени до реките земи като най-подходящи за живот и за развитие на стопанската дейност на човека. Подложени на активна антропогенизация са и ландшафтите в подножните части на оградните планински склонове, където именно се създават по-големите крепостни укрепления.

Османският период и българското Възраждане биха могли да бъдат разгледани като два отделни етапа в обществено-икономически и в духовен смисъл. Но по отношение на анализа на антропогенизацията на ландшафтите се приема обособяването на единен османски период. След завладяването на българските земи в края на XIV в. настъпват

коренни промени в обществения живот и в усвояването на земите. Значителна част от българското население е прогонено в планините, много от българските селища са унищожени, а равнинните територии остават по-слабо заселени или в отделни райони изцяло незаселени. Постепенно, в хода на османската колонизация на новозавзетите земи, в равнините и низините на нашата страна започва заселването на постоянно турско население. В Тракия са заселени турци юруци, чиято стопанска дейност се характеризира с отглеждането на големи стада с овце. Например в землището на с. Карабунар е съществувала юрушка задруга (Батаклиев, 1969), която е била населена от турци-юруци. По-късно, според турски документ от 1633 г., в селището се заселват и българи. „Българите карабунарци са имали гора за дърва към споменатите юрушки махали“ (Батаклиев, 1969). На мястото на старото българско селище Крушево в землището на днешното с. Виноградец също се появяват юрушки поселения. Промяната в етническия облик на Горнотракийската низина, т. е. обезбългаряването и заселването на юруците, е една от причините животновъдството да се превърне в по-значимо занимание на населението, отколкото растениевъдството. Батаклиев (1969) посочва, че според турски документи от 1576 и 1633 г. в много от тогавашните селища в изследвания район живеят едри овцевъдци. Много такива овцевъдци е имало в тогавашното с. Калугерово. Стойков (1960) посочва, че според турски документ от 1576 г. в тогавашното село в землището на с. Памидово са живели двама турци, едри овцевъдци. Според статистики в споменатият вече османски документ от 1576 г., едрите овцевъдци в тогавашното с. Малко Белово са били четирима, а в с. Саидлу (сегашното с. Симеоновец) – един едър овцевъдец. В землището на с. Виноградец също са живеели едри овцевъдци. Стойков (1960; 1963) посочва, че според турски документи от 1576 и 1633 г. в землището на сегашното с. Юнаците е имало турско селище с един едър овцевъдец, а по-късно и турски чифлик. Именно въз основа на доказателствените факти за съществуването на големи стада с овце в селищата от района през османския период може да се стигне до логичния извод, че този многоброен добитък предизвиква унищожаването на естествената растителност и налага обособяването на специално пригодени територии за паша. Изсичат се гори за освобождаване на терени за многобройните стада, а естествените ливади се превръщат в пасища. Промяната в състоянието на растителния компонент на ландшафта довежда до промяна в цялостната структура на природните комплекси и превръщането им в антропогенизирани. Въпреки неконтролируемата сеч през османския период, Батаклиев (1969) все пак посочва, че „през турско време навсякъде около с. Величково е имало гори и кории“, навярно позовавайки се на спомени и предания на местните жители. Вероятно последните по-значителни горски масиви в западната част на Пазарджишко-Пловдивското поле изчезват през епохата на Възраждането или след Освобождението, с развитието на растениевъдството и необходимостта от разширяване на обработваемите площи.

През османския период съществуват и т. нар. войнишки или дервентджийски селища. Такова е било тогавашното с. Калугерово, чиято задача е била да охранява входа към пролома на р. Тополница. В землището на гр. Ветрен също е съществувало дервентджийско селище, което е имало за цел да охранява прохода и преминаващия през него път. В непосредствена близост е имало и други по-малки български и турски поселения. Както отбелязва Батаклиев (1969), старият римски Траянов път

е бил обновен от турците и поради неговото стопанско значение му се е определяла стратегическа роля.

В по-късните години на османското владичество и през епохата на Възраждането се появяват турски чифлици. Към XVIII в. в землището на с. Калугерово са съществували два турски чифлика, в които са работили ратаи от близки и далечни места, привлечени от плодородната земя в района. В землището на с. Мененкьово също са открити следи и има сведения за два турски чифлика, създадени вероятно най-рано през XVII в. (по Батаклиев, 1969). В землището на с. Злокучане също е съществувал турски чифлик през османския период. Турски чифлици е имало почти във всяко село в района. Покрай тях, особено през Възраждането, започват да се заселват цели семейства българи от планинските райони, които са работили като ратаи. Батаклиев (1969) посочва, че българското население в чифлиците се е занимавало с обработването на нивите на турците, а турското население се е занимавало предимно с животновъдство. Съществуват множество други източници, археологически останки и устни предания на местното население, които доказват наличието на турски или смесени българо-турски селища в епохата на османското владичество в Пазарджишкото поле. Според Шишманов (1891) например, пътешественикът Люзинян през 1786 г. минава през Бошуля и нарича селото *Muschula*. Това свидетелства, че и през османския период в землището на днешното с. Бошуля е съществувало селище с постоянно население. В землището на с. Аканджиево също е съществувало турско село, което впоследствие изчезва и на негово място през XVIII в. се заселват българи и основават ново селище. Според Батаклиев (1969), по устни предания се помни, че тези българи са работели по бентовете на Марица при съседното с. Мененкьово и в чифлиците на местните турци. Самото название на село Мененкьово се обяснява с думата „мент“, която местното население в този край е употребявала в миналото в смисъл на „бент“. Батаклиев (1969) изказва предположение, че местното българско население в землищата на днешните села Аканджиево и Мененкьово е работило в плодородните ниви край Марица, които вероятно са били оградени с бентове от реката, и се е занимавало с отглеждане на ориз за турските чифлици. Батаклиев (1969) също така посочва, че още през турско време, до 1864 г. и в землището на с. Ветрен покрай Марица и Страженския канал се засажда ориз. Следователно би могло да се смята, че отглеждането на ориз и трансформирането на обработваемите земи в оризища датира още от времето на османския период. Пак според Батаклиев (1969) през османското владичество главно занятие и поминък на населението на с. Калугерово е лозарството, т. е. отново природните условия в западната част на Пазарджишкото поле са оценени като подходящи за отглеждането на лозя. Макар че растениевъдството е било слабо развито като цяло, а отглеждането на ориз, лозя, зърнени култури и тютюн е било с ограничено разпространение и не толкова масово през този период, все пак тази човешка дейност довежда до трансформация на естествената растителност и заменянето ѝ с агрофитоценози. За оризопроизводството например е необходимо голямо количество вода, изграждане на бентове за нейното задържане, което безспорно води до преовлажнение на почвите, а оттам и до нарушаване на водния баланс в ландшафтите, подложени на антропогенно натоваарване.

През Османския период като важна транспортна артерия се оформя и пътят, който преминава през Моминоклисурския пролом и навлиза в Пазарджишкото поле. Именно

поради стратегическото значение на този път около него се създават нови селища и се концентрира значителна за времето си стопанска дейност. Там, където пътят навлиза в низината, през Османския период е съществувало българско селище в землището на кв. Малко Белово на днешния гр. Белово. По-късно, през 1633 г., в друг турски документ се споменава, че в съседство с турското село съществува и друго селище с 20 български къщи (по Батаклиев, 1969). През 1485 г. на мястото на разрушеното с. Загорово в землището на днешния гр. Септември е основано турско-татарско селище. Това селище е имало голямо стратегическо значение за османците, тъй като местоположението му го определя като ключов охранителен пункт в непосредствена близост до важния и стратегически път през Моминоклисурския пролом за Адриатика. Според Батаклиев (1969) първите жители на това ново селище били акермански татари.

През този период се използва значително количество дървесина, добита от горите в землищата на тогавашното с. Малко Белово и с. Семчиново за нуждите на строящата се тогава Баронхиршова железница. Самата железопътна линия е открита и пусната в експлоатация през 1873 г. За построяването ѝ, освен дървен материал, са отнети и много обработваеми земи, през които тя преминава.

Що се отнася до водоснабдяването с питейна вода през този период, селището, съществувало на мястото на днешния гр. Септември през Османския период, е използвало вода, докарвана чрез водопровод от с. Семчиново от карстов извор (по Батаклиев, 1969).

Друг характерен аспект на антропогенизацията на ландшафтите от този период са турските гробища. В землищата на почти всяко село в изследвания район са разкрити останки от такива гробищни комплекси. С течение на времето са настъпили процеси на самовъзстановяване на тези природно-антропогенни ландшафти, особено по отношение на растителната покривка. Но все още на места личат надгробни камъни и други следи от човешко присъствие.

Въпреки увеличаването на населението в района и развитието на занаятите през Възраждането, степента на антропогенно натояване на ландшафтите в низинните територии все още остава много по-слаба в сравнение със следващите периоди на бурно развитие на земеделието, а по-късно и на промишлеността.

След освобождението на България през 1878 г. от османско владичество (а за Тракия след Съединението през 1885 г.) започва съвсем нов етап в общественоекономическото развитие на българските земи. Българите отново получават право на собственост върху земята. Населението масово започва да мигрира от планинските и полупланинските райони към равнините и низините. Изключително интензивна е миграцията на цели семейства от Ихтиманско, Панагюрско, Самоковско, Родопите и други райони към плодородното Пазарджишко-Пловдивско поле. Турското население в Пазарджишкия край масово се изселва през този период и на негово място идват нови заселници българи, които се смесват с местното българско население. При новосъздадените държавно-политически условия хората отново започват да усвояват интензивно низинните територии, превръщайки ги не просто в обработваеми земи, а в качествено нови природно-антропогенни и антропогенни комплекси. Населението на селищата постоянно нараства, а с това нараства и тяхната застроена площ. С увеличаването на броя на населението нарастват площите и на обработваемите земи за сметка

на горите и естествените ливади. На табл. 2 са показани данни от различни преброявания на населението.

Увеличаването на броя на населението на селищата започва от Освобождението и продължава до към 50-те години на XX в. В някои селища тенденциите на нарастване на броя на населението се запазват чак до 1989 г. Това са гр. Септември, както и селата Варвара и Семчиново. Конкретно за разглеждания период от Освобождението до 1944 г. всички селища в изследвания район бележат значително увеличаване на своето население. При някои селища това увеличение е в пъти, имайки предвид, че от Освобождението до 1944 г. са изминали едва 66 години. Скокообразното увеличаване на населението се дължи както на големия брой заселници, така и на голямата раждае-

Таблица 2
Table 2

Брой на населението в селищата на изследвания район (в души),
според преброявания от различни години
Number of the population in the studied area, according to censuses
from different years

Село/ град	1884 г.	1910 г.	1934 г.	1946 г.	1956 г.	1965 г.	1975 г.	1985 г.	1992 г.	2001 г.	2011 г.
с. Калугерово	1304	2178	2903	3029	2821	2559	2324	1960	1744	1568	1164
с. Памидово	465	603	888	912	913	813	893	590	543	493	378
с. Величково	119	1946	2219	2442	2231	1857	1763	1567	1367	1271	1020
с. Бошуля	581	925	1384	1550	1469	1343	1268	1151	1053	947	816
с. Карабунар	1469	2106	3101	3268	2978	2688	2366	2132	1874	1748	1349
с. Виноградец	1231	1980	2709	3053	2976	3043	2944	2525	2289	1943	1481
гр. Ветрен	3135	5113	6018	6556	6319	5486	4960	4894	4521	3888	3221
с. Аканджиево	446	752	991	1029	1014	909	875	738	672	563	420
с. Мененкьово	426	794	1171	1270	1283	1389	1388	1324	1266	1179	935
с. Семчиново	743	998	1357	1560	1769	1777	2025	2233	2199	2077	1943
с. Симеоновец	422	644	946	1077	1146	1156	1648	1225	1141	1016	898
с. Варвара	733	1066	1871	2214	2393	2446	2427	2560	2634	2440	2061
гр. Септември	1164	1598	2841	3930	5796	7479	8076	9116	9361	9005	7869
с. Юнаците	572	992	1570	1730	1736	1716	1708	1747	1761	1729	1522

мост през този период. Както беше споменато, нарастването на броя на населението води до необходимост от увеличаване на обработваемите земи. Така например след Освобождението много от мерите и ливадите в землището на с. Калугерово са унищожени и разорани за отглеждане на растителни култури. Създадени са люцернови ливади, които се засяват с фуражни растения, като фий и др. Необходимостта от отглеждане на фуражни култури е свързана с увеличаване на броя на домашните животни. През този период основните земеделски култури, които се отглеждат в района, са ръж, тютюн, ориз и лозя. Още през този период се появява славата на с. Карабунар като основно винопроизводително село. В землището на селото се отглеждат лозя, като тяхната площ през 1939 г. е била 8000 дка. След Първата световна война започва отглеждането и на овощни култури (по Батаклиев, 1969). От 1910 г. в землището на с. Бошуля се отглежда тютюн. Отглеждането на тази култура е било характерно и за други части на района. В началото на ХХ в. възниква масова заболяемост на лозовите насаждения от т. нар. филоксера. Това налага повсеместно изкореняване на старите лози и подмяната им с нови. След унищожаването на старите лозя от филоксерата и възобновяването им с американска лоза към 1930 г. лозята на с. Виноградец се увеличават от 6500 на 9000 дка (по Батаклиев, 1969). След 1915 г., особено след филоксерната лозарска криза в землището на с. Варвара площите с лозя постепенно намаляват за сметка на площите, засети с тютюн. Изместването на един вид агрофитоценози с друг оказва влияние върху специфичните особености и структурата на природно-антропогенните комплекси. Особеностите в развитието на отделните агрофитоценози определят в голяма степен функционирането на съответните антропогенизирани ландшафти.

През този период се осъществява промяна в начина на обработка на земеделските земи. Така например през 1904 г. е въведен първият железен плуг в с. Виноградец. Въвеждането в експлоатация на това земеделско средство безспорно променя начина на обработка на почвите. Съответно антропогенното влияние върху естествените процеси, протичащи в почвата, се засилва. Подобни плугове за обработка на земеделските площи са въведени и в с. Карабунар през 1908 г., а по-късно и в други селища в района, като в с. Аканджиево това става между Балканската и Първата световна война и т. н.

Отглеждането на домашни животни през този период продължава да бъде основен поминък на населението. Но поради увеличаването на броя на населението и необходимостта от повече обработваема земя се налага трансформирането на много мери, пасища и ливади в обработваеми земи. Така например до Балканската война с. Виноградец има 12 000 овце, но постепенно мерите започват да се разоряват и тяхната площ, както и броят на овцете, постепенно намаляват. Обработваемите земи през периода нарастват непрекъснато. Обработваемата земя на с. Ветрен например, достига 31 000 дка.

През този период се развиват дребните занаятчийски производства. В много от селищата са изградени винарски изби и складове за съхраняване на продукцията. Създадени са около 20 склада за производство на вино в с. Карабунар, което показва, че отглеждането на лозя в района придобива значителни измерения. А към 1930 г. в с. Калугерово има и фабрика за марсилски керемиди. Производството на керемиди изисква голямо количество глина, която се добива в района, унищожавайки на значителна площ съществуващото ландшафтно разнообразие и оформяйки кариерен тип техногенни ландшафти.

Още преди 1944 г. започва т. нар. планировка на селищата. Планировката на с. Калугерово е осъществена през 1936 г. По този начин селищните ландшафти придобиват ново измерение и усложнена структура, в които ролята на човешкия фактор е основополагаща при тяхното формиране.

Въпреки увеличаването на обработваемите площи за сметка на горите, пасищата и ливадите, през този период се осъществяват редица мероприятия по залесяване на определени територии. Това залесяване на места е било изключително необходимо, защото през османския период изсичането на горите е придобило неконтролируеми измерения. Батаклиев (1969) посочва, че в далечното минало с. Карабунар е разполагало с обширна гора, а до Балканската война са останали кории в местността Айкъна, от които се добивал малко горивен материал. След Балканската война започва засаждането на повече от 300 дка акациевии гори в землището на селото.

След Освобождението и придобиването на собствени имоти, населението започва да търси начини за индивидуално снабдяване с питейна вода. В много от селищата в обхвата на изследвания район започва изграждането на кладенци в дворовете на къщите. Тези кладенци черпят вода от най-близко лежащите до земната повърхност грунтови водоносни хоризонти. Използването на тези акумулирани подпочвени водни количества нарушава естествения режим на подземните води и изменя параметрите на водния баланс в засегнатите от тази антропогенна дейност ландшафти.

В началото на ХХ в. започва осъществяването и на редица дейности, свързани със снабдяване на населението с питейна вода и вода за напояване. През 1926 г. от извори на 1 km югозападно от с. Виноградец е прихваната вода, която е използвана за питейни нужди от населението, транспортирайки я с модерен за времето си водопровод. От 1928 г. гр. Ветрен се водоснабдява чрез модерен за времето си водопровод. Батаклиев (1969) посочва, че през 1928 г. е направен каптаж и водопровод в с. Семчиново. Всички тези дейности оказват съществено влияние върху хидроложките процеси, свързани с водния кръговрат на подземните и повърхностните води.

През разглеждания период се полагат основите и на съвременната транспортна инфраструктура на България. В обхвата на изследвания район се изграждат някои по-стратегически транспортни обекти. Още преди Освобождението пътят София-Момина клисура-Белово-Пазарджик придобива стратегическо значение и постепенно започва да замества Траяновия път през Ветрен като основна пътна артерия не само от локално, но и от регионално значение. Още по-стратегическа роля транспортната връзка придобива след Освобождението, когато този път се налага като основен шосеен коридор между София и Пловдив. През 1910–1912 г. се осъществява обновяване на Моминоклисурския път, който затвърждава позициите си на основна транспортна артерия в района, чак до построяването на автомагистрала „Тракия“. През 1926 г. е построена теснолинейната железопътна линия от Септември за Чепино (дн. Велинград), а през 1928 г. се построява теснолинейното разклонение на линията от Пазарджик за с. Варвара. Строежът на подобни пътни и железопътни трасета предполага унищожаването на съществуващите преди тях естествени природни или природно-антропогенни комплекси и създаването на съвсем нови техногенни ландшафти – тераси, канавки и др.

Периодът от 1944 г. до 1989 г. се характеризира с модернизиране и механизирание на земеделското производство и превръщането му от екстензивен в интензивен тип.

Друга специфична особеност на този период е бурното развитие на промишлеността и транспорта. Голяма част от селското население мигрира към градовете, за да запълни нуждите от работна ръка в новоизградените производствени мощности на леката и тежката промишленост и променя своята трудова специализация. Тази трансформация на обществото от аграрно в промишлено създава условия за намаляване на броя на селското население и изключителна интензификация на процесите на урбанизация. Урбанизацията засяга активно и Пазарджишко-Пловдивското поле. След създаването на ТКЗС в началото на 50-те години на XX в., уедряването на обработваемите земи и механизмирането на земеделието, голяма част от жителите на селата в района мигрират към Пазарджик, Пловдив, Септември и други локални или регионални промишлени и аграрно-промишлени центрове. Въпреки намаляването на броя на населението в селата, антропогенното натоварване на ландшафтите придобива невиджани до този момент размери. Механизацията на селското стопанство, мелиоративните мероприятия, наторяването и третирането на почвите и земеделските култури с химични и органични вещества предизвикват значителни промени в химическия състав на почвите и процесите, протичащи в тях. На много места почвите се замърсяват трайно и безвъзвратно. Както отбелязва Сарафов (2005), „механизираното използване е създадо през годините мрежа от дренажни канали за отводняване на заблатените участъци и за нуждите на поливното земеделие. Довело е и до осушаване и ерозиране на почвата“. Промени настъпват и във видовия състав на агрофитоценозите. Засяваните до този период култури като ръж и ориз например, са заменени с пшеница, ечемик, царевича. Особено интензивно започва да се развива зеленчукопроизводството, лозарството и овощарството. Засети са големи площи с овощни култури, зеленчуци, като домати, пипер, зеле. Оризищата се локализируют само в най-ниските площи в низината, главно в непосредствена близост до р. Марица и р. Тополница. През 50-те години на XX в. значително намаляват площите с тютюн. Тези промени във видовото разпределение на агрофитоценозите променят вертикалната и хоризонталната структура на ландшафтите. Създават се качествено нови аграрни ландшафти, коренно преобразувани по отношение на спецификата на растителния компонент и химичния състав на почвите.

Като конкретен пример за типовете земеползване през този период може да се посочи землището на тогавашното с. Ветрен. Обработваемата земя на селото през периода на 60-те години на XX в. е била 31 217 дка (по Батаклиев, 1969). През този период обработваемите земи в землището на Ветрен са засявани с пшеница, картофи, фасул, дини и пъпеша, овес, а особено увеличение имат площите със зеленчуци, лозя и овощни градини. Според Батаклиев (1969) през 60-те години на XX в. в землището на Ветрен има 30 дка оранжерии за ранни зеленчуци, а селото е най-големия износител на цветно зеле за чужбина през този период. През 50-те години на XX в. големи са площите засадени и с тютюн. Но постепенно отглеждането на тази култура намалява, поради намаляването и на работната ръка. Друг пример е землището на с. Варвара, в което към 60-те години на XX в. тютюневите ниви заемат значителна площ. Наред с това се отглежда пшеница, царевича, зеленчуци и овощни култури, които са изместили като площно разпространение намиращите се от по-стари периоди орехови насаждения в района (по Батаклиев, 1969).

Прави впечатление, че оранжерийното зеленчукопроизводство заема важно място в земеделието през този период. Изграждането на оранжерии предопределя създаването на съвсем нови техногенни комплекси, притежаващи специфични микроклиматични условия. Тези изкуствени условия създават контролирана среда за развитие на агрофитоценозите, отглеждани в парниците. Тази изкуствена среда рязко контрастира с естествените природни условия и процесите, протичащи в тях.

През социалистическия период в обхвата на анализираната територия намаляват стадата с овце, поради стесняването обхвата на пасищата и ливадите в района и превръщането им в обработваеми земи и невъзможността за осигуряване на големи пространства за осъществяване на пасищно животновъдство. За сметка на това други подотрасли на животновъдството, като говедовъдство, свиневъдство и птицевъдство, функциониращи в контролирана среда, започват да се развиват интензивно и повсеместно. За осигуряване на фуражна база за изхранване на животните се сеят големи площи с фуражни култури, като фий, люцерна и др. Така например в землището на с. Карабунар, по данни на Батаклиев (1969), в този период 1360 дка са били мери, 700–800 дка естествени ливади, които са се косили по три пъти лятно време, както и 70–80 дка люцернови ливади. Всички тези площи са свързани с развитото животновъдство в землището на населеното място и създаване на хранителна база за животните от силажиран и концентриран фураж. В землищата на почти всички селища в района с развито животновъдство се създават агроландшафти с участието на вече споменатите фуражни растителни култури.

След 1944 г. започва усиленото изграждане на система от напоителни съоръжения, както и създаване на водоснабдителна мрежа, осигуряваща питейните нужди на населението. В началото на разглеждания период е изградена Тополнишката напоителна система, а по-късно се изгражда и усъвършенстваната Карабунарска напоителна система. Използват се главно водите на р. Марица, както и на нейните притоци Тополница и Чепинска река. Пренасочването на големи водни количества за напояване създава редица изменения в естествения воден баланс на реките, като намаляване на техния отток, нарушения във водообмена между повърхностните и подпочвените води, а оттам и нарушен баланс на хидрокомпонентата в ландшафтите. До 1965 г. поливни са единствено земеделските култури в низинните и равнинните територии, но след изграждането на Карабунарската напоителна система започва напояването и на периферно отстоящите земи. В землището на с. Бошуля например, земеделските площи през този период се напояват от Страженския канал, който се пълни от водите на р. Марица, а от 1963 г. се използва новозградената Карабунарска напоителна система. Според Батаклиев (1969) „в землището на гр. Септември почти всичката обработваема земя се напоява“. За целите на поливното земеделие са изградени и голям брой сондажи оборудвани с електрически помпи, изпомпващи подпочвени води за напояване. През 1958 г. е изградена и помпена станция между града и гарата, с цел водоснабдяване на селището с питейна вода. През този период сондажи за водоснабдяване с питейна вода и вода за напояване са изградени в землищата на всички селища не само в обхвата на изследвания район, но и в цялото Пазарджишко-Пловдивско поле. По отношение на груповото водоснабдяване на селищата, например в с. Калугерово то се осъществява чрез шахтови тръбни кладенци с помпени станции в терасата на Марица във Ветренското

землище. Село Величково пък от 1956 г. се снабдява с вода за пиене от подпочвените води в терасата на р. Тополница, която се извлича чрез тръбен кладенец с електрическа помпа за изкачване на водата в селото (по Батаклиев, 1969). По подобен начин се водоснабдява и с. Карабунар. Друг пример е изграждането на 5 шахтови тръбни кладенци и 3 помпени станции в терасата на Марица в землището на тогавашното с. Ветрен, които водоснабдяват още 7 села наоколо. Батаклиев (1969) също така посочва, че от 1948 г. с. Мененкьово добива вода за пиене чрез модерен за времето си водопровод от карстовия извор „Студена вода“ под Малко Белово, който има дебит 15 литра в секунда.

Следователно използването на големи водни количества, било то от повърхностни или подземни водоизточници, за удовлетворяване на питейните нужди на населението, безспорно е едно от основните измерения на интензивното антропогенно натоваарване на ландшафтите в обхвата на изследвания гъсто населен район, генериращо съществена промяна във функционирането на ландшафтите.

Изградени са и множество изкуствени водохранилища за напояване на земеделските земи. В землището на почти всички селища в района се строят по един или повече микроязовири. Както отбелязва Милков (1978), около изкуствените водохранилища се създават условия за образуване на специфични ландшафти, които периодично и неравноделно променят своя характер – от изцяло обводнени, до периаквални. Под влияние на язовирите коренно се преобразува отточния режим на много от реките (по Милков, 1978).

Развитието на рекреационната дейност и туризма също оказват негативно влияние върху естественото състояние на природните комплекси. Например големият карстов извор „Топлата вода“, намиращ се на 2 km източно от кв. Малко Белово на гр. Белово, започва да се използва като изкуствен рибарник. Същевременно са построени и бани, с плувен басейн 1000 m².

По отношение на управлението на горските ресурси в обхвата на изследвания район по-скоро се наблюдава противоположна тенденция спрямо националната политика на залесяване в страната през този период. Това се дължи отчасти на низинния релеф на района и силно подчертания му аграрен профил. Като доказателство за ограничените горски ресурси в тази част на Пазарджишко-Пловдивското поле може да посочим твърдението на Батаклиев (1969), че с. Виноградец разполага с около 5000 дка храстови гори, които едва са достатъчни за отопление на местното население през този период. Пак според Батаклиев (1969) „от малкото храстови гори край с. Мененкьово не се очаква нищо, освен малко горивен материал. Повече се разчита на тополовите гори“, т. е. тополовите гори край селото са се използвали и се използват за горивен материал, необходим за нуждите на местното население. Отново същият автор посочва, че „по цялото землище (на гр. Септември) имаше пръснати много единични брястове, овощни дървета и тополи, но сега поради машинната обработка на земята те са премахнати и полето отчасти оголя... обаче се засадиха обширни площи лозя“ Батаклиев (1969).

Друг аспект на антропогенизацията през този период е добивът на полезни изкопаеми. В землището на с. Величково през този период функционират две каменоломни, от които са се добивали материали за павета и бордюри. Подобен род дейности предизвикват промени в състоянието на релефните форми, унищожаване на съществуващите

природни или природно-антропогенни ландшафти и превръщането им в изцяло техногенни комплекси (кариери).

Социалистическият период се характеризира с бурно развитие на промишлеността. През 1978 г. южно от гр. Септември се открива огромен завод за производство на стоманени тръби. Заводът заема площ от 500 000 m². Създаването на значителен по площ техногенен ландшафт е връхна точка в антропогенизацията на ландшафтите в изследваната територия. Не само поради унищожаването на природни и природно-антропогенни комплекси, но и поради замърсяването на буферно ситуираните ландшафти. Замърсяването засяга главно почвената и растителната компонента чрез постъпването на отпадъчни материали от производството.

В гр. Септември започват да функционират и други предприятия, които макар и с по-малка мощност, оказват значително влияние върху естественото протичане на процесите в ландшафтите.

През анализирания период се осъществява интензивно преустройство на транспортната инфраструктура в района. Мащабно се полага асфалтова настилка. От 80-те години на XX в. в района функционира автомагистрала „Тракия“. Строежът на такова значително инфраструктурно съоръжение като магистралата унищожават големи по площ природни и природно-антропогенни комплекси. Пътната мрежа и все по-засилващият се поток от превозни средства оказват негативно влияние по отношение на замърсяването с въглероден диоксид, серен диоксид, прах, въглеводороди и др. на атмосферния въздух, и замърсяване с олово и други тежки метали на почвите и растителността, намиращи се в прилежащите ареално към магистралата и другите пътища територии.

Периодът след 1989 г. тепърва предстои да бъде анализиран от гледна точка на политико-държавните и обществено-икономически промени, настъпили в страната. Отчитайки някои промени в земеползването, като връщане на собствеността върху земите и премахване на ТКЗС-та, въвеждането на качествено нови политики в аспекта на природозащитното законодателство, обособяването на защитени зони и други политики, свързани с опазването на природната среда и концепцията за устойчиво развитие, биха могли да бъдат констатирани значителни трансформации в състоянието на съвременните ландшафти в изследвания район. И именно поради смисъла на понятието „съвременни“, анализът на тези трансформации би могъл да бъде предмет на друго изследване.

ИЗВОДИ

Анализът на антропогенните трансформации на ландшафтите потвърждава в историко-географски аспект значителните измерения на антропогенизацията в западните предели на Пазарджишко-Пловдивското поле. През отделните исторически епохи от неолита до днес в обхвата на изследваната територия протичат интензивни и мащабни процеси на трансформация на природните компоненти и следователно значителни промени в хоризонталната и вертикалната структура на ландшафтите. Обособяването на качествено нови антропогенизирани ландшафти и създаването на техногенни такива е следствие от непрекъсващото антропогенно натоваарване на територията и ней-

ното стопанско усвояване от хилядолетия насам. Настоящото изследване анализира значителен спектър от разнообразни типове антропогенна дейност и осъществява взаимовръзка между конкретните измерения на антропогенното натоварване във времето и произтичащите от него последствия, проектирани върху състоянието, структурата и функционирането на съвременните ландшафти в обхвата на изследваната територия. Именно чрез задълбочен историко-географски анализ на типовете земеползване, спецификата на антропогенната дейност и свързаните с тези социо-икономически аспекти процеси и явления, настоящето изследване прави опит за конкретизиране на взаимовръзките между антропогенните трансформации на ландшафтите и състоянието на съвременните ландшафти.

Активното антропогенно присъствие в обхвата на изследвания район предполага съществуването на селищни ландшафти още от дълбока древност. Несъмнено полагането на основите на обществено-цивилизационните процеси и явления е първият индикатор за констатиране на антропогенна дейност в изследваната част на Пазарджишко-Пловдивското поле. Запазените и до днес тракийски селищни и надгробни могили, както и археологическите останки от средновековни селища и крепости, са доказателство за репрезентативната стойност на този район като пример, на чиято основа биха могли да се осъществят подобни, в концептуално отношение, историко-географски изследвания на антропогенизацията на ландшафтите. Отчетени са и интензивни антропогенни процеси, свързани със земеделското усвояване на територията още от трако-римската епоха. Констатира се присъствието на всички типове земеделска дейност – отглеждане на едногодишни култури, трайни насаждения, формирането на пасищни комплекси и развитие на животновъдството. По отношение на промишленото производство в обхвата на изследвания район се отчита активизация на свързаните с тази дейност процеси през периода след 1944 г. Не на последно място транспортната дейност заема своето място в анализа на антропогенните трансформации на ландшафтите както по отношение на изменението на хоризонталната им структура, така и в аспекта на натоварване на природните компоненти с отделените от транспортните средства емисии. Въз основа на решените задачи в хода на настоящото научно изследване се установиха явни елементи на унаследеност в характера и типа на земеползване, предимно в аграрния сектор, а на отделни места акцентът е видоизменен в посока към осъществяване на изискванията на промишления тип производство. Резултатите от извършеното изследване могат да послужат като аналитичен продукт при оптимизирането на взаимоотношенията в системата „човек-природа“.

SUMMARY

The current research covers the most western bounds of Pazardzhik-Plovdiv area. The territory chosen for analysis presupposes its individualization as an example-model for studying the types of anthropogenic activity and the consequent changes in the horizontal and vertical structure of the landscapes. The choice of territory to study, in particular the part of Pazardzhik-Plovdiv area, lying between the rivers Topolnitsa, Maritsa and Chepinska, the Rhodope Mountains and Ihtimanska Sredna Gora Mountains, is not based

on strict adherence to natural geographic bounds of a certain physical geographical unit, but rather aims at individualization of a representative enough territory, combining a wide range of anthropogenic activity in historic aspect. It is on the grounds of the remarkable diversity and intensity of anthropogenic activities within the scope of the studied area that specificities of the different types of anthropogenic change of the territory are analyzed, as well as the effect of these processes on the condition, structure and dynamics of the landscapes in this part of the lowland. The landscapes in the surveyed territory are the object of the research. The subject of the study are the types of anthropogenic activity since the Neolithic age up to the contemporary stage of socio-economic development of this part of Pazardzhik-Plovdiv area.

The main types of anthropogenesis during the Neolithic age and Thracian-Roman period have been investigated, with special attention paid to the development of settlements landscapes, the creation of Thracian tumuli and the construction of the first transport facilities. The analysis continues with the anthropogenic activity during the Byzantine period and the epoch of the First and the Second Bulgarian Kingdoms. There have been studied processes connected with the agricultural production, cutting down and transformation of forest landscapes and turning them into agricultural ones, the formation of fortified settlements etc. The reorganization of the socio-economic processes in the studied area during the Ottoman period have been also analyzed, as well as the specific features of particular agricultural activities and their impact on the condition and the structure of the landscapes. After the liberation of Bulgaria two periods were established – before 1944 and the period of socialism. During the first period attention was focused on the increasing anthropogenic charge upon the landscapes due to the growing number of the population, and respectively the intensity of anthropogenic processes taking place in the studied region. In the period after 1944 were analyzed aspects connected with reorganization of the agricultural production, the development of industry, construction of a modern transport infrastructure and a system of irrigating and water-supplying facilities. Analyses were made of the aspects of influence of intense anthropogenic charge on the condition, structure and functioning of landscapes in the studied area. In conclusion, on the grounds of specific historic-geographical analysis of anthropogenesis of the landscapes in different periods, it has been reconfirmed and generalized the impact of different types of anthropogenic activity on the changes affecting the horizontal and the vertical structure of landscapes.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаклиев, И. 1969. Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед. С., Профиздат.
- Велчев, А., Р. Пенин, Н. Годоров, М. Контева. 2011. Ландшафтна география на България. С., Булвест 2000.
- Мильков, Ф. Н. 1973. Человек и ландшафты. М., Мысль.
- Мильков, Ф. Н. 1978. Рукотворные ландшафты. М., Мысль.
- Мутафчиев, П. 1915. Стари градища и друмове по долините на Стрема и Тополница. С.
- Мутафчиев, П. 1937. Старият друм през Траянови врата. – *Сп. на БАН*, Кн. LV.
- Нам, К. 1992. Специфика на комплексния историко-географски метод при анализането на антропогенните трансформации на ландшафтите. – *Год. СУ, ГГФ, Кн. 2 – География*, 84.
- Нам, К. 2016. Цивилизационно развитие и антропогенизация – хроногеографски типове взаимодействия в ландшафтната сфера. – *Год. СУ, ГГФ, Кн. 2 – География*, 107.
- Петков, Н. 1950. Праисторическа селищна могила при с. Ветрен, Пазарджишко. – *ИАИ*, XVII.

- Стойков, Р. 1960. Селищни имена в западната половина на България през XVI в. (от турски регистър за данъци от 984 (1576–77)). – В: Езиковедски етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски. С., БАН.
- Стойков, Р. 1963. Българското население в Пазарджишко и Пловдивско през 1633 г. – в. „Септемврийско знаме“, Пазарджик, от 26.X.1963.
- Тодоров, Н., А. Велчев. 2014. Ландшафти на България – пространствена структура. В. Т., ИВИС.
- Цончев, Д. 1940. Тракийско светилище при с. Варвара, Пазарджишко. ГПНБМ.
- Шишманов, Ив. Д. 1891. Стари пътувания през България в посока на римския път и пр. – *СбНУ*, IV.
- Sarafov, A. 2005. Contemporary Environment In ‘ancient emporion Pistiros in Thrace’. Pistiros III. Excavation And Studies. Prague.

Постъпила април 2018 г.